

A XIX. századi angol könyvművészeti mozgalom tipográfiája

Sipos Anna

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4-8.
E-mail: esanna (kukac) freestart (pont) hu

Összefoglaló

A XIX. század közepének stíluszavara a nyomdászatban is hanyatlást okozott. A tömegtermelés háttérbe szorította a minőségi követelményeket. A William Morris által elindított mozgalom kezdeményezte a könyvművészet megújítását. Az általa Angliában alapított bibliofil magánnyomda, a Kelmscott Press kiadványai a XV. századi könyvstílust élesztették fel. A könyvet sikerült újra művészi egységé formálni.

Kulcsszavak: könyvművészeti mozgalom, William Morris, Kelmscott Press, nyomdászat, Chaucer-típus

Abstract

The confusion of style in the mid of XIX century caused a decline in typography as well. The quality requirements were pushed into the background by the mass production. The initiative was taken to reform the art and craft of making books led by William Morris. Kelmscott Press the private bibliophile press established by him in its printed matters revived the style of books from the XV. century. It was succeeded to form again the book in its artistic unity.

Keywords: art and craft of making book, William Morris, Kelmscott Press, typography, Chaucer- type

Történelmi háttér (XIX. század)

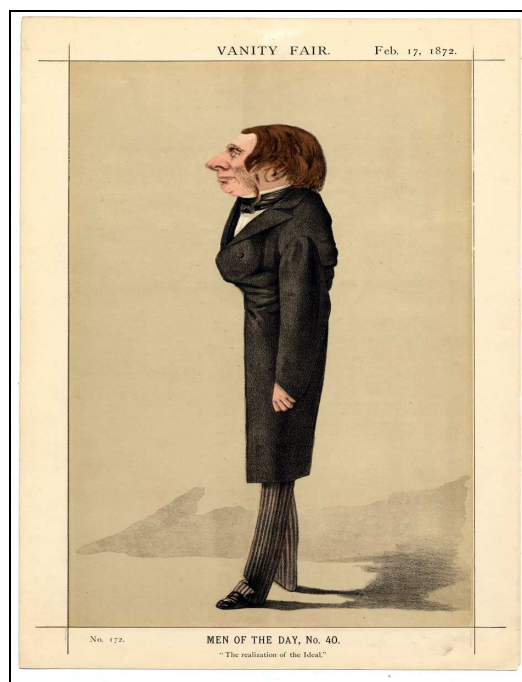
Az Angliában lezajlott robbanásszerű fejlődés, az ipari forradalom alatt megkezdődött a gépek előállítására és használatára, megjelentek a gépesített üzemek (gyárak) és elindult a tömegtermelés.

Utóbbi elterjedése miatt a kézműipar háttérbe szorult és fenn állt a veszélye annak, hogy a kézművesség hagyományai végleg feledésbe merülnek. Az ipari forradalom következményének tekinthető az új eszmék és ideológiák – a liberalizmus, és a szocializmus – elterjedése is.

Harc az ipari civilizáció ellen – John Ruskin és William Morris reformtervei

John Ruskin (1819-1900) esztéta és szociológus, nyomda- és céhalapító korának meghatározó személyisége volt, eszméi – melyeknek legfontosabb vonásai a gépesített civilizáció elutasítása, a középkori kézművesség és a természet iránti rajongás, a preraffaelita művészet csodálata – széles körben elterjedtek (1. kép).

Az ipari kultúra elterjedésével az új polgárság mindennapi környezetét ízléstelen kereskedelmi termékek alkották, és az arisztokrácia kiváltsága lett, hogy a múlt művészi megmunkálását tárgyaival veheti körül magát.

1.kép Karikatúra John Ruskinról, Vanity Fair 1872 (Tennessee State Library and Archives 2008)

Az elgépiesedett világ, a munkások embertelen körülményeinek ellensúlyának a természetet tartotta. A középkor alkotásaiban a művészek és kézművesek összefogását, közös munkáját csodálta.

Saját nyomdájában is fontosnak tartotta az effajta együttműködést, kiadványai munkatársaiul művészeket kért fel. Nem csak felhívta a figyelmet korának problémáira, hanem megoldásukban is példát mutatott: kézműves műhelyeket szervezett országszerte és megalapította a Szent György-céhet.

2. kép William Morris portréja, Frederick Hollyer képe (allposters.com 2008)

Tanítványa, *William Morris* (1834-1896) is nagyra értékelte a preraffaelita festészetet, de a múlt iránti lelkesedésében mégsem követte mesterét. Író, képző- és iparművész, a szecesszió stílusteremtő alkotója volt és szocialálpolitikus is egyben. Ruskin hatására jutott el a természethez való visszatérés eszméjéhez (2. kép).

Az angol kézművesség felélesztése (az industrializmus ellenében) az általa elindított szellemi mozgalom jelmondata volt (Champigneulle 1978), melytől a humanista-szocialista törekvések (Hamvas, Kemény 1989) sem álltak távol: a munkások hétköznapi életét a környezet minőségével igyekezett megjavítani (Champigneulle 1978). Az általa elképzelt aranykorban az ipari vezetők helyét a művészek foglalják el, boldogan, eredményesen végezve munkájukat. Irtózott a nagyvárosoktól, Londonból vidékre költözött.

Gondolatai megtestesülésének tekinthető a művész London környéki (Bexley Heath, Kent) otthona, a

Red House (1895): a *Philip Webb* tervei alapján épült vörös téglaház az organikus építészet első példája: az alaprajzot a helyiségek praktikus elhelyezése szabja meg, a helyiségek viszont a homlokzatok struktúráját határozzák meg. Kívül és belül minden kézműves munka, a dekorációs munkát festő barátai végezték, a bútoraikat ő tervezte (3. kép).

3. kép Red House, Bexleyheath (mai Bexley), Philipp Webb tervei alapján, 1859 (Jason Webber 2008)

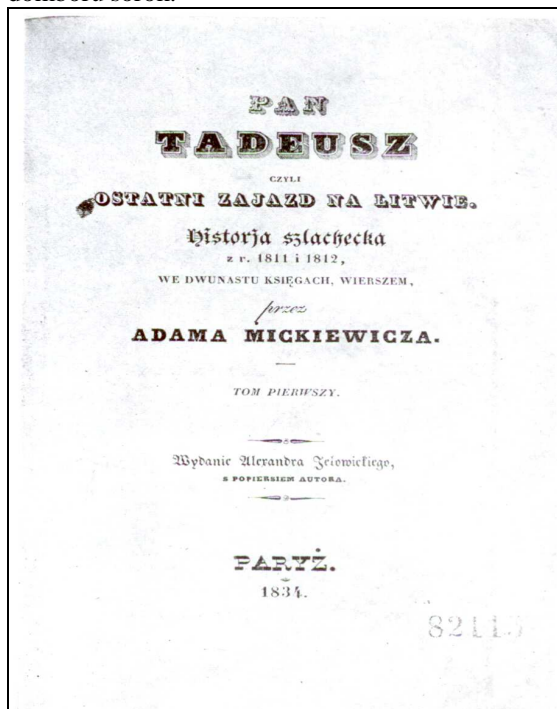
Megalapította az *Arts and Crafts Exhibition Societyt* (1886); ez a vállalkozás hosszú ideig erősen hatott az iparművészetre Angliában és a kontinensen is. Lerakta a XX. század funkcionálismusának alapelveit: a formát a funkció határozza meg, a díszítést a struktúra dönti el- de a gépi munka elvi elutasítása akadályozta eszméi elterjedését.

A nyomdászat és a betűkultúra helyzete a XIX. században

A 18. és 19. század fordulóján a betűművészet és a tipográfia is csúcsteljesítményeket produkált, ám ugyanakkor a litográfia (Alois Senefelder találta fel 1797-ben), az új technika, amely módot adott a plakátművészet kibontakozásához, a betűkultúrában károkat okozott. A betűmetszés és öntés technikai lehetőségeinek végtelen kitérője szinte mindent lehetővé tett, de a betűtervezők a sekélyes és szeszélyes közízlés kiszolgálására törekedtek. A 19. század első felében a nyomdászatban még népszerű volt a klasszicista betű, de a litográfia terjedésére adott válaszként megjelentek a fantáziabetűk a címlapokon- ezek hol erősen árnyékoltak, hol túlságosan elvékonyítottak voltak.

A litográfiával az öntött betű szigorú formája nem tudta felvenni a versenyt- a betűöntődék a fantáziabetűk, a staffírozott, az árnyékolt, vékony és vastag, kacskaringós és hajlított betűket kreáltak. A kor nyomdai betűje a litográfia hatását akart elérni, ezzel a nyomdatermékek stílusalannak, zavarosak és ízléstelenek lettek, rajzukban és vonalritmusukban karakter nélkülivé szegényedtek (Szántó 1969). Emellett divatba jött több típus és

fokozat együttes alkalmazása a címlapokon (nyolctízféle, olykor tizenöt féle betű) (4. kép). A zűrzavart fokozták a félkörívben hajlított homorú és domború sorok.

4. kép A *Pan Tadeusz* első kiadásának címlapja, 1834 (Szántó 1969)

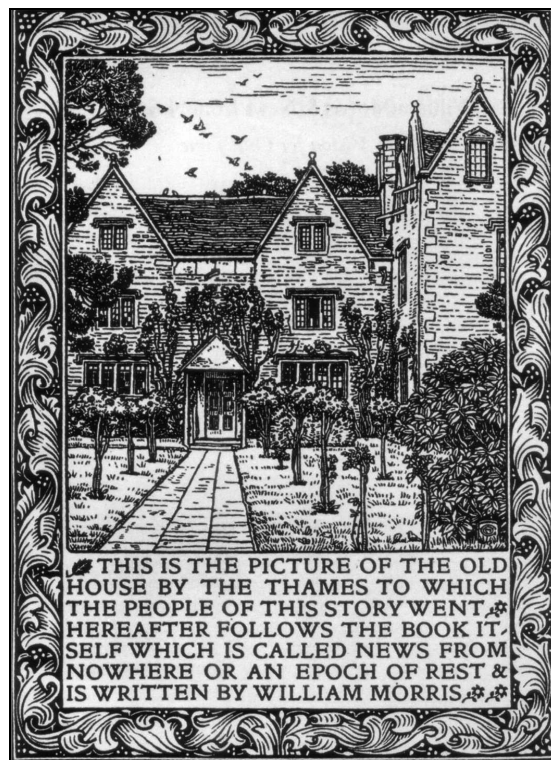
Az eklektika, illetve a könyv- és betűművészet hanyatlásának korszaka volt ez. A tömegtermelés a nyomdaiparban is háttérbe szorította a minőségi követelményeket. Egyes tervezők a geometriai tervezésben kerestek kiutat: *Robert Thorne* megalkotta a talp nélküli antikvát (sans serif), a *groteszket*. Ezzel egy időben jött létre a talpas lineáris antikva, az *egyptienne* (5. kép), minden idők legotrombább betűfajtája (Kéki 2000) az angol *Vincent Figgins* tervei alapján (1825).

5. kép *Egyptienne* (Kéki 2001)

A Kelmscott Press

A hanyatló nyomdai színvonalra adott válaszreakciók egyike a könyvművészet megújításában látta a felemelkedés lehetőségét: a William Morris által szervezett mozgalom küzdötte le a XIX. századi stíluszavart (Szántó 1969). Megpróbálták újratemetni az összhangot és dekoratív egységet a szedés, a kép, az ornamentika, a papiros és a kötés között. A könyvet, mint a múltban, művészi egységgé akarták formálni (Tevan 1984).

6. kép A Kelmscott-majort, *News from Nowhere*, 1893 (Wikipedia 2008)

Morris 1889-ben kezdett el foglalkozni egy szerény méretű, kísérleti nyomdászmuhely felállításának gondolatával. London egyik külvárosában, Hammersmithben rendezte be műhelyét, és *Kelmscott Press*nek nevezte el arról az Oxfordtól nem messze, a Temze partján fekvő Kelmscott-majorról (6. kép), amelyet már korábban megvásárolt. Kis, londoni officínájában a kiváló nyomdász, *Emery Walker* (1851-1933) bevonásával 1891-ben kezdte meg a munkát, létrehozva a modern könyvművészet alapjait (Champigneulle 1978) és az első bibliofil nyomdát (Tevan 1984). Kiadványai közt számos, az angol ősnymdászok által is kiadott mű található:

A *Recueil des histoires des Troyes* (Trójai történetek gyűjteménye) Raoul le Fevre udvari káplán műve, angolra fordításával *William Caxton* bízta meg Yorki Mária, Merész Károly felesége. A fordítást 1471-ben Kölnben fejezte be, nyomtatása folyamán tanulta meg a nyomdász mesterséget-Angliában *William Caxton* honosította meg a nyomdászatot, 1476-ban. Könyve 1474-ben készült

el. A kelmscott- kiadás 1892-es, két kötetes, *The Recuyell of Historyes of Troye* címmel.

Geoffrey Chaucer (1344-1400) *Canterbury tales* (Canterbury mesék) című művét Caxton nyomtatta ki először, két kiadásban is megjelent (a mester halála után Wynkyn de Worde fejezte be).

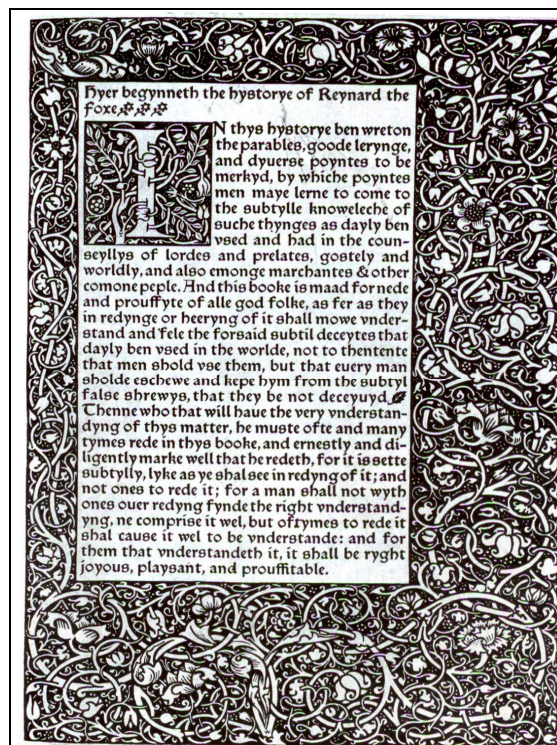

7. kép Oldal Caxton *Golden Legend*-jéből (The Project Gutenberg 2008)

A *Geoffrey Chaucer: The Works* 1896-os kiadás, Edward Burne-Jones illusztrálta. Ezt követte Caxton egyik legfőbb kiadványa, a *The Golden Legend* (Az aranylegenda), Jacobus de Voragine műve. Ez utóbbit fametszetekkel díszítette. Könyvei kivitele még kezdetleges volt, tele sajtóhibákkal, fametszeteik művészi tekintetben gyengék voltak (Tevan 1984). *Morris* 1892-ben adta ki, 3 kötetben. Ugyancsak caxton-újrakiadás az ismeretlen szerzőktől származó *The History of Reynard The Foxe* (1892) (8. kép), és *The History of Godefrey of Boloyn* (1893).

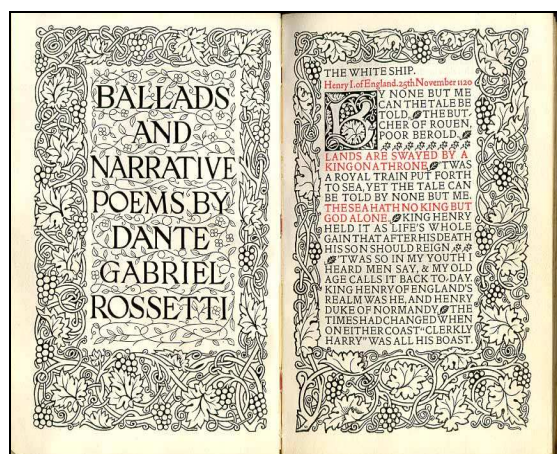
William Morris íróként és költőként is termékeny volt, művei a kelmscott-kiadványok sorát gyarapítják. 1892-ben jelent meg első kötete a *Defence of Guenevere and Other Poems* (Guenevere védelme és más versek). 1867-77 között főleg ógörög és óskandináv tematikájú verses elbeszéléseket írt: *Sigurd the Volsung* (1898) (Sigurd, a volsung). *The Pilgrims of Hope* (1885) (A remény zárandokai) c. verses elbeszélésében a párizsi kommunének állít modorosán szentimentális irodalmi emléket. A *The Dreams of John Ball* (1892) (J. B. álmai) c., részben verses regénye a XIV. sz. parasztfordalmát idézi fel. A *News from Nowhere* (1892) (6. kép) (Hírek Sehól-országból) c. utópisztikus regényében egy egyenlőségen és közösségi szellemben épülő társadalom álmát

vázolja fel. Utolsó verseskötete a *Poems by the Way* (1891) (Mellesleg írt versek), melyben balladát és lírai verseit gyűjtötte össze (Kristó Nagy 1978). Mestere, John Ruskin egyik művét is kiadta: *The Nature of Gothic* (1892). Ezenkívül neves költők- William Shakespeare (12. kép), Alfred Tennyson, John Keats, Percy Bysshe Shelley,

8. kép A *The History of Reynard The Foxe* egy oldala, 1892 (Szántó 1969)

Samuel Taylor Coleridge és a preraffaelita Dante Gabriel Rossetti (9. kép)- versesköteteit is előszeretettel jelentették meg.

9. kép Rossetti műveinek Kelmscott kiadása, *Golden-típus*, 1893 (University of Glasgow 2008)

William Morris tipográfiai stílusa

William Morris a reneszánsz szelleméből és művészetéből indult ki, de nem utánozni akarta annak formáit, hanem művészetének a korabeli

kézművességre tett hatását kutatta (Tevan 1984). Vallotta, hogy a kézműves produktumokat is művészi igénnyel és ízléssel kell megformálni. Mindazokat a tanításokat, amelyeket a régi olasz és német könyvnyomtató mesterek munkáinak tanulmányozásából leszűrt, átvitte a gyakorlatba.

A könyvet újra művészi egységgé akarta formálni, a szép részeket formás egésszé kovácsolni. A XIX. században a fotográfia elterjedésével a féltónusú illusztrációk foglalták el a vonalas fametszetek helyét a könyvek oldalain: ez a könyv művészi egysége szempontjából visszaesést jelentett, ugyanis a féltónusú képek a betűk vonalas fekete-fehér hatásával nem alkothattak egységet (Tevan 1984). Elsősorban művészi kialakítású, erőteljes és karakteres betűkre volt szükség. A régi példák alapján új szabályokat kellett teremteni.

Az *ősnymtatványok* (incunábulumok) korához tért vissza, a XV. századi könyvstílust akarta feléleszteni (Szántó 1969). Példaképei közt olyan nyomdászegyenységek találhatók, mint *William Jenson*.

Porro illius fama per græciam uolante deo esse carissimus existimatus est. Vnde & Athenienses cum aliquado peste laborarent: responso a Pythia accepto urbem expiari oportere: Niciam nicerati filii misere epimenidemq; ex creta aduocarunt: profectus autè olympiade. xxvii. lustrauit urbem pestifera; repressit hoc modo. Sumpsit oues nigro & candido uelere: duxitq; in aniu pagu: atq; inde quo uellet abire permisit: his qui illas sequebatur mandas ubicuq; illæ accubissent: singulas maclare propicio deo: atq; in huc modu quiet uel lues. Ex eo ia hodieq; per athenieniu pagos aras sine noie iueniri certu est: In eius quæ tuc facta est expiationis memoria. Alii cam dixisse pestis celonium scelus: liberationemq; signasse: atq; ideo mortuos duos adolefcetes cratinu & lyfiniu: sicq; cladè quieuisse Athenienses ea pncie liberi

10. kép Nicolas Jenson, Velence 1475 (Kéki 2001)

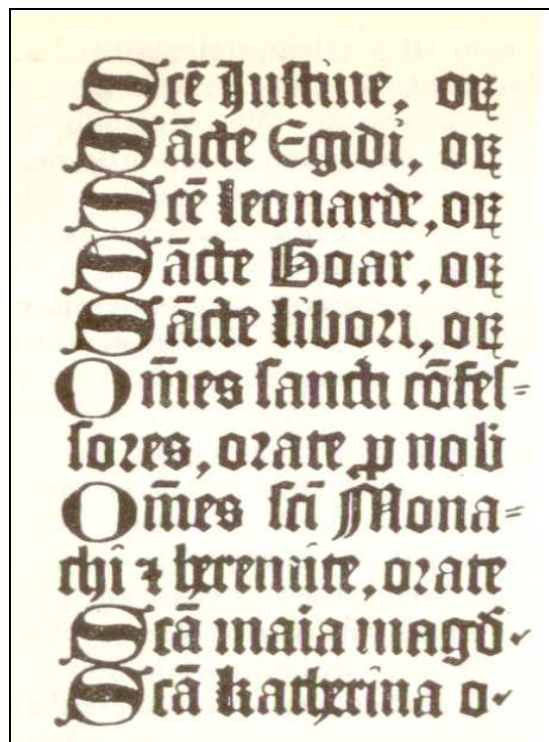
Peter Schöffer (1425-1503) *Gutenberg* segédje volt, *Psalterium* (Zsoltáros könyv) című művét 1457-ben fejezte be, a könyv mesterségbeli és művészi tökéletesség tekintetében méltó párja *Gutenberg 42 soros Bibliájának*, minden idők egyik legszebb könyvalkotása (Tevan 1984).

Nicolas Jenson (1420-1480) francia származású volt, *Gutenberg*től tanult, majd Velencébe ment. Nevéhez fűződik az első tökéletes *antikva* betűk metszése (11. kép), ezenkívül szép gótikus betűt is készített.

A velencei nyomdászok betűit egész Európában már a XIV. században mintaképnek tekintették, a „carattere Veneto” (velencei stílus) népszerű volt.

William Morris módszerére jellemző volt, hogy a munka legkisebb részletét is ellenőrizte, magas esztétikai igényeket támasztott mind a tipografálás, mind az illusztrációk tekintetében kiadványaival szemben. Utasításokat adott a papírgyáraknak a könyvek papírosának összetételére és merítésére

vonatkozólag, a könyveit díszítő gazdag reneszánsz díszítéseket is maga tervezte. Maga szedte és nyomtatta a könyveket, és gondosan ügyelt a könyvkötő munkájára is, hogy az igazán szép és művészi könyvet világra segítse.

11. kép Részlet Peter Schöffer *Psalterium*-éből (Tevan 1984)

A *Kelmscott Press* betűit maga tervezte, és mintaként az ősnymdászok kiadványaihoz nyúlt vissza. Ebben ellentmondott az eklekticizmus- és historizálás-ellenes szecesszióknak (Kéki 2001).

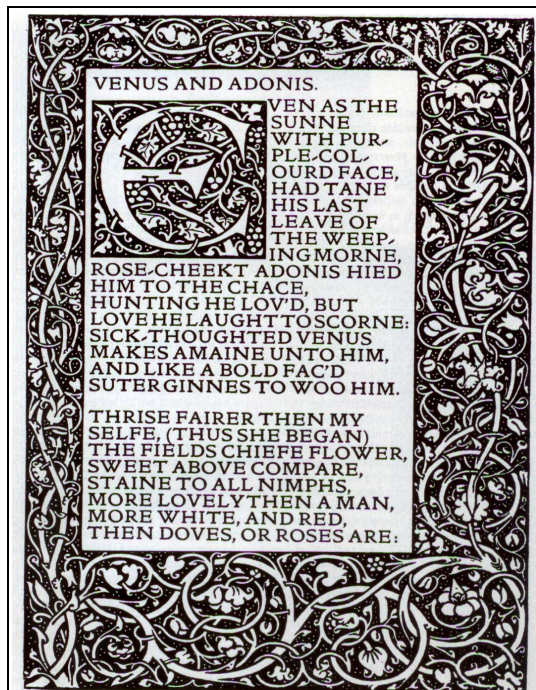
Szigorúságában odáig ment, hogy hajszálvékony vonalai miatt még *Bodoni* (1740-1813) oly sokra tartott klasszicista antikváját is elég élesen bírálta.

Morris ugyanis kedvelte az érdes papírokat, és ezekhez *Bodoni* betűinél valóban megfelelőbb volt a tollvonás nyomát őrző *mediaevalis*. Az írástörténet *mediaevalis*nak *Nicolas Jenson*, *Aldus Manutius*, *Francesco Griffo* és *Claude Garamond*-formáit tekintve egymáshoz igen közel álló antikvák csoportjába tartozó típusokat nevezi.

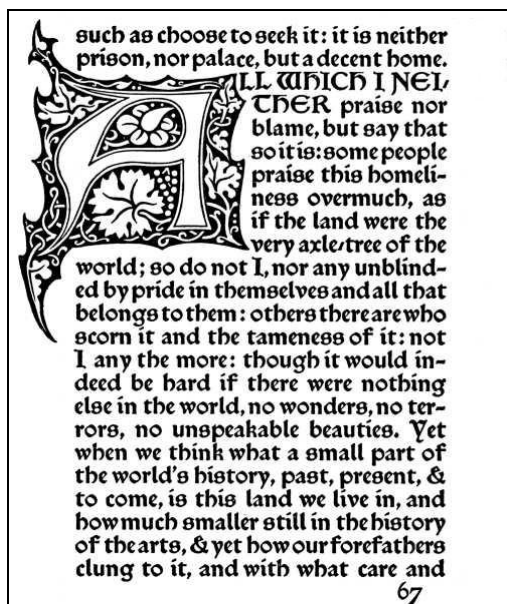
Jellemzőjük a kis ferde vonás, amely ott látható a *b*, *h*, *k*, *l* betűk felfelé nyúló szárának tetején. Hasonló kis kunkori vonás szerepel indításként az *i*, *j*, *m*, *n* és *p* betűkön is, valamint az *u* végén. A kerek betűk (*o*, *g*) tengelye pedig nem függőleges, hanem kissé balra dől. Az antikva nagybetűi a kőfaragók vésőjének nyomát viselik, az antikva kisbetűi és főleg a kurzívok a tollírás hatását mutatják.

William Morris felnagyított formában tanulmányozta *Jenson* antikváját (10. kép), így alakította ki a maga első betűsorát, a *Golden-típust* (Golden type) 1890-ben (12.kép). Amikor a betűk rajzaival elkészült, *Edward Prince* londoni betűmetszővel készítette el a patricákat. *Morris* a *Legenda aurea* angol fordításának kiadására

készült. A *The Golden Legend* 1892-ben adták ki, 3 kötetben, limitált példányszámban (500 darab). Ezután a trójai mondakör kezdte el foglalkoztatni. A *The Recuyell of Historyes of Troye* (1892) című könyvéhez már más betűt használt. *Trója-típusának* (Troy type) megtervezése előtt *Peter Schöffer*, a

12. kép Shakespeare Poems, Golden-típus, 1893 (Szántó 1969)

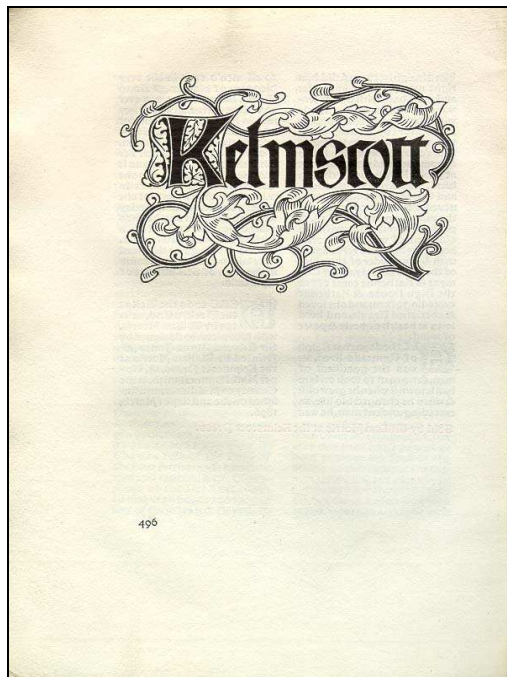
13. kép A Trója-típus (The Project Gutenberg 2008)

a strasbourgi *Mentelin* és az augsburgi *Zainer* kiadványait vizsgálta nagy alaposággal (13. kép). Tehát ismét az ősnymondászokhoz fordult.

Legszébb betűje viszont a harmadik, a *Chaucer-típus* (Chaucer type).

Ezzel nyomtatta a *Canterbury meséket*, Chaucer Bocaccióra (a Dekameronra) emlékeztető művét.

Ebben a könyvben jutottak kifejezésre a legvilágosabban *Morris* nézetei. Nem csak *Bodoni*

14. kép Kolophon Chaucer-típussal, 1896 (University of Glasgow 2008)

betűit bírálta, szemben állt magával a klasszicizmussal. Nála szöveg került alárendelt helyzetbe a fametszetek, iniciálék és a folyondáros, indadíszes, vagyis teljes szecessziós keretdíszek mellett.

Morrist sok bírálat érte historizálása miatt, és valóban, a modern könyv problémái nem oldhatók meg a gótikus és korareneszánsz kódexek mintájára. A betűtervezésnél elsősorban a jól olvashatóság elve vezette, és végül is a jövőbe látott, amikor az illusztrálást, a szemléltetést oly fontosnak ítélte. Ám a gépesített tömegtermelés szükségességét már akkoriban sem lehetett megkérdőjelezni, ő mégis a régi kézműves hagyományt akarta feléleszteni. Erre a problémára határozott választ adott *Morris* könyveinek egyik kiváló illusztrátora, *Walter Crane*: tehetséges tervezőkre van szükség a gyárakban és a nyomdáknak és akkor a tömeggyártott termékek is lehetnek művészien szépek (Kéki 2001). *William Morris* két éven át dolgozott a *Canterbury mesék* kiadásán, s négy hónappal azután, hogy 425 példánya kikerült nyomdájából, 1896 októberében elhunyt. Vitathatatlan érdeme, hogy ráébresztette a nyomdászokat, mennyire nélkülözhetetlen munkájukban a művészi érzék, ízlés, az esztétikai követelmények érvényesítése.

Hivatkozások

- Champigneulle, Bernard (1978) *Art nouveau, jugendstil, szecesszió*. Corvina Kiadó, Budapest
- Hamvas Béla- Kemény Katalin (1989) *Forradalom a művészetben*. Pannónia Könyvek, Pécs
- Kéki Béla (2001) *Az írás története- A kezdetektől a nyomdabetűig*. Vince Kiadó, Budapest
- Kristó Nagy István (1978) *Világirodalmi kisenciklopédia*. Gondolat Kiadó, Budapest
- Szántó Tibor (1969) *A betű- A betűtörténet és a korszerű betűművészet rövid áttekintése*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tevan Andor (1984) *A könyv évezredek útja - A kezdetektől a nyomdabetűig*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Képforrások

- Allposters.com URL:
https://www.allposters.com/-sp/Portrait-Photograph-of-William-Morris-Posters_i2305782_.htm Letöltés dátuma: 2008. december 11.
- Jason Webber- One man and his blog URL:
<http://jasonmarkwebber.wordpress.com/2008/07/26/the-red-house/> Letöltés dátuma: 2008. december 10.
- Kéki Béla (2001) *Az írás története- A kezdetektől a nyomdabetűig*. Vince Kiadó, Budapest p120,149
- Szántó Tibor (1969) *A betű- A betűtörténet és a korszerű betűművészet rövid áttekintése*. Akadémiai Kiadó, Budapest p112, 116, 118
- Tennessee State Library and Archives URL:
<http://www.tennessee.gov/tsla/exhibits/utopia/images/90VanityFairRuskin.jpg> Letöltés dátuma: 2008. december 8.
- The Project Gutenberg URL:
<http://www.gutenberg.org/files/20393/20393-h/20393-h.htm> Letöltés dátuma: 2008. december 12.
URL:<http://www.gutenberg.org/files/20393/20393-h/20393-h.htm> Letöltés dátuma: 2008. december 10.
- Tevan Andor (1984) *A könyv évezredek útja*. Gondolat Kiadó, Budapest p82
- University of Glasgow, Special collections URL:
<http://special.lib.gla.ac.uk/teach/privatepress/balladstp.html> Letöltés dátuma: 2008. december 11.
URL:<http://special.lib.gla.ac.uk/teach/privatepress/wellcolophon.html> Letöltés dátuma: 2008. december 13.
- Wikipedia, William Morris szócikk URL:
http://en.wikipedia.org/wiki/File:Kelmscott_Manor_News_from_Nowhere.jpg Letöltés dátuma: 2008. december 12.